Samoodređivanje hrvatskoga jezika i promicanje znanja o njemu

Grčević, Mario

Source / Izvornik: **Croatian studies review, 2008, 5, 217 - 220**

Journal article, Published version
Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:567859

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Mario Grčević, HAZU i Sveučilište u Zagrebu

SAMOODREĐIVANJE HRVATSKOGA JEZIKA I PROMICANJE ZNANJA O NJEMU

Slavenski idiomi na južnoslavenskome prostoru mogli su uz primjerenu povijesno-kulturnu izgradnju postati jednim jedinstvenim posebnim slavenskim jezikom, koji bi imao samo jedan književni jezik. Na tom je prostoru nekoć postojao tzv. dijalektalni kontinuum, u kojemu različiti odnosi sličnosti nisu sprječavali nastanak jedinstvenoga južnoslavenskog jezika. Realnost je, međutim, postala drugačijom zbog povijesnih zbivanja, različitih kulturnih procesa, uobličavanja etničkih zajednica i različitih književnojezičnih izgradnja. Zahvaljujući njima, danas su na južnoslavenskome prostoru kao posebni jezici prepoznatljivo izgrađeni slovenski, bugarski i makedonski jezik, a skupa s njima hrvatski i srpski. Bošnjački i crnogorski na putu su izgradnje. Hrvatski se jezik kao poseban slavenski jezik razvio i razvijao dakle ne samo dijalektalnim raslojavanjem praslavenskoga jezika već i pratećom višestoljetnom književnojezičnom izgradnjom i kulturno-etničkim integracijama. Stoga su čakavština i kajkavština postale narječjima isključivo hrvatskoga jezika, dok štokavsko narječje ne pripada samo njemu. Hrvatski ima pored tri narječja i dva normirana književna jezika: manjinski gradišćanskohrvatski književni jezik i sveopći hrvatski književni jezik. U interakciji i međusobnome prožimanju hrvatskih dijalekata i književnojezičnih idioma razvio se i niz drugih lekata koji su također prepoznatljivi kao sastavni dio hrvatskoga jezika.

Hrvatski je s drugim jezicima na srednjojužnoslavenskome prostoru povezan štokavštinom kao zajedničkim narječjem. Ono ih čini posebnim slučajem na jezičnome atlasu slavenskoga svijeta. Ta njihova povezanost na dijalektalnoj razini i sličnost njihovih književnih jezika može djelovati zbunjujuće ako se ne uzme u obzir da jezični entiteti mogu biti višedimenzionalni i da spoznaje o njima koje smo dobili na jednoj razini sagledavanja, ne smijemo nekritički prenositi na druge razine. To znači da zbog štokavštine kao zajedničkoga narječja i velike sličnosti hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika ne treba smatrati da su hrvatski i srpski isti jezik, isti književni jezik ili poseban jezik na višoj razini na kojoj se definiraju pojedini jezici kao splet svih njima pripadajućih idioma.

I u hrvatskome se jezikoslovlju ponekad miješaju razine sagledavanja pa se npr. dijalektološke činjenice nerijetko projiciraju na druge razine jezične pojavnosti. O jednome dijelu takvih postupaka nedavno je opširno i uvjerljivo pisao Radoslav Katičić u časopisu *Jezik* (god. 48, 1, 2008., str. 1.–11.), pobijajući tezu da su istočnohercegovački govori dijalektalna osnovica na kojoj je izgrađen hrvatski književni jezik.

U nas je dosta toga rečeno o tome kako se u inozemstvu doživljava hrvatski jezik, kako se negdje priznaje ili ne priznaje, niječe ili potvrđuje. Nasuprot tomu, mnogo smo manje upoznati s time kako se u inozemstvu recipiraju naše definicije pojma hrvatski jezik. Kao primjer za tu recepciju osvrnut ću se na poveći inozemni enciklopedijski članak koji je posvećen hrvatskomu jeziku, a

objavljen je u *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens* 2004. godine. U njemu se kaže da u suvremenome hrvatskome jezikoslovlju postoji više tumačenja što je to hrvatski jezik. Jedna ga struja jezikoslovaca smatra zapadnom inačicom srpskohrvatskoga jezika, no glasovi su te struje, nadodaje se, danas uglavnom zamukli. Druga struja hrvatski jezik smatra samostalnim književnim jezikom u skladu sa stavovima potpisnika Deklaracije iz 1967. godine. Za predstavnike obje struje ističe se da hrvatski i srpski sagledavaju kao jednu jezičnu cjelinu, dakle, kao jedan jezik. Tek za treću skupinu, koju autor članka naziva „rigorozno-purističkim smjerom", hrvatski je jezik poseban jezik, ne samo kao književni odnosno standardni jezik već kao cjelina sa svim svojim lektima. Autorica kaže da danas, a to je pisano 2004. godine, u Hrvatskoj u jezičnim raspravama prevladavaju umjerene struje, što bi trebalo značiti da prevladavaju one struje koje hrvatski jezik definiraju samo na razini standardnoga jezika, dok ga na višoj razini, na kojoj se definiraju cjeloviti posebni jezici kao što su npr. njemački ili talijanski, definiraju skupa sa srpskim kao jedan jezik, dakle, kao jedan jezik s više standarda.

Autoricu enciklopedijskoga članka (Moniku Wingender) najprikladnije je prema njezinoj vlastitoj definiciji naziva hrvatski jezik i prema načinu na koji je obradila i predstavila taj jezik, svrstati u onu treću struju za koju kaže da hrvatski jezik doživljava posebnim jezikom u cjelini, a ne samo na razini standardnoga jezika. Zahvaljujući, među ostalim, takvu pristupu, njezin enciklopedijski članak možemo smatrati jednim od boljih inozemnih tekstova koji su napisani o hrvatskome jeziku, bez obzira na pojedine tvrdnje s kojima se možda i ne možemo složiti.

U našem se jezikoslovlju uistinu primjenjuju različiti teoretski modeli pri opisu pojma hrvatski jezik. Jedan od njih opisao sam na početku izlaganja. Na njegovo širenje i oblikovanje u novije su vrijeme znatno utjecali radovi njemačkoga kroatista i općega lingvista Leopolda Auburgera.[1] Osvrnut ću se još na dva druga modela, najprije na onaj koji je u redovima hrvatskoga jezikoslovlja osmišljen tek nedavno. U njemu se kajkavsko, štokavsko i čakavsko narječje sagledavaju isključivo dijalektalno-tipološki i ne smatraju se ni na jednoj razini dijelom jedne cjeline. Stoga se za njih kaže da su „zasebna hrvatska narječja, a ne narječja hrvatskoga jezika". Kajkavizmi i čakavizmi u hrvatskome jeziku u tom sagledavanju imaju isti status kao npr. bohemizmi i rusizmi. Stoga se tvrdi da kajkavizmi i čakavizmi nisu dijalektizmi u hrvatskome jeziku, jer da dijalektizmima u hrvatskome mogu biti samo štokavizmi. Budući da je u takvu poimanju hrvatski jezik kao standardni jezik integralni dio štokavskoga sustava, za pojave se tipa *ćerati, đevojka, ženica, šenica* izrijekom tvrdi da su dijalektizmi u hrvatskome, a pojave tipa *došal* i *došel* – citiram – činjenice „njemu tuđih sustava" – pri čemu se za *došal* možda nije uzelo u obzir da postoji u istočnim srpskim govorima, onima prizrensko-timočkima, koje mnogi jezikoslovci smatraju dijelom štokavskoga sustava. U tom opisu hrvatskoga jezika ne uzima se u obzir da su pojave tipa *došel* česte na sjeveru Hrvatske u razgovornome idiomu koji je pretežito štokavski ili štokavsko-kajkavski, a da *ženice* i *šenice* u jeziku Hrvata nema ili da su u njemu samo rubne pojave. Stoga se postavlja pitanje je li opravdano *ženicu* i *šenicu* smatrati hrvatskim dijalektizmima, i to samo zato što je riječ o ostvaraju štokavštine kao sustava (prvenstveno njezina nehrvatskoga dijela),

1 | Npr. njegova knjiga *Die kroatische Sprache und der Serbokroatismus*, Ulm/Donau, 1999.

a kajkavsko *došel* ujedno proglašavati stranim elementom u hrvatskome jeziku, iako je upravo on udomaćen i raširen.

Drugi spomenuti model prema kojem se definira hrvatski jezik nastao je 60-ih i 70-ih godina. U njegovu se okviru polazi od toga da su hrvatski i srpski posebni kao književni ili standardni jezici. Njihov gramatički ustroj i rječnik podudaran je u visokoj mjeri, toliko da se radi o međusobno najsličnijim slavenskim književnim jezicima. Vjerojatno i pod utjecajem te iznimne sličnosti i zbog novoštokavštine prema kojoj su stilizirana oba književna jezika, u dotičnom se modelu polazi od toga da hrvatski i srpski organski idiomi tvore jedan jezik. Za te se organske idiome smatra da su jedan jedinstveni jezik u genetskolingvističkome smislu (jezik kao dijasistem). Međutim, u kojoj je mjeri tu teško govoriti o genetskolingvističkim i tipološkim granicama organskih idioma, vidi se već na tome da se spomenuti istočni srpski govori – koje neki jezikoslovci smatraju dijelom štokavštine, a neki dijelom torlačkoga narječja – od susjednih makedonskih i bugarskih govora razgraničuju samo na temelju nacionalne razdiobe govornikâ i njihova poimanja što im je vlastiti materinski jezik. Npr., Pavle Ivić široki pogranični pojas u Bugarskoj i Makedoniji 1956.[2] uvrštava u ozemlje štokavskoga narječja, pa ispada da se i u Skoplju govori štokavskim narječjem srpskohrvatskoga jezika, dok kasnije, u drugome izdanju iste knjige, ne samo da štokavske govore povlači iz Bugarske i Makedonije, već iz srpskohrvatskoga jezika isključuje i podosta širok pogranični pojas unutar Srbije na kojem živi bugarska većina.[3]

Genetskolingvističko jedinstvo štokavštine, čakavštine i kajkavštine teško je dokazivo jer nema izoglosa koje bi ih primjereno povezivale i ujedno razgraničavale prema susjednim južnoslavenskim idiomima. Teško je u jedan zajednički genetskolingvistički definirani jezik uvrstiti kajkavski i torlački i ujedno ih prema istim kriterijima odijeliti od susjednih govora u Makedoniji, Bugarskoj i Sloveniji. Ipak je model u kojem se tako postupa bolji nego onaj noviji koji razbija hrvatsku štokavštinu, čakavštinu i kajkavštinu na tri zasebna jezika. Pored toga, pri tom starijem modelu radi se o modelu pomoću kojega se u međunarodnoj slavističkoj zajednici 60-ih i 70-ih godina teoretski utemeljeno i prihvaćeno po prvi put počelo govoriti o hrvatskome kao posebnome slavenskome jeziku, i to na razini književnoga jezika i u sustavu teorije varijanata. Taj je model najbolje razradio Dalibor Brozović. Tim je svojim radom trajno zadužio kroatističku znanost jer je njezinoj književnojezičnoj teoriji udario takve temelje koji su omogućili da se hrvatski izvuče ispod srpskohrvatske kape. Omogućio je da se proispituju stare teorije i stvaraju nove, dakle, omogućio je da se ide dalje.

U tome smislu i danas je jedan od bitnijih zadataka kroatističke jezikoslovne zajednice proispitivati teoretske okvire unutar kojih opisujemo hrvatski jezik i modificirati ih u onim točkama u kojima treba. To nije sporedna stvar, već ključna kroatistička potreba jer znatno utječe na to kako se hrvatski jezik proučava, opisuje i predstavlja onima koji ga žele usvajati ili o njemu ne-

2 | Usp. zemljovid na kraju Ivićeve knjige *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad, 1956.

3 | Pavle Ivić: *Die serbokroatischen Dialekte : Ihre Struktur und Entwicklung : Erster Band : Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*. Mouton & Co., 1958. Isto: *Srpskohrvatski dijalekti : Njihova struktura i razvoj : Prva knjiga : Opšta razmatranja i štokavsko narečje*. S nemačkog prevela Pavica Mrazović. *Celokupna dela Pavla Ivića III*. Sremski Karlovci, Novi Sad, 1994.

što naučiti. Kad mi sami neka pitanja razriješimo, bit će drugima lakše odbaciti neke stavove s kojima se ne slažemo.

Sažetak

Samoodređivanje hrvatskoga jezika i promicanje znanja o njemu

Radom se prikazuje stanje i slika hrvatskog jezika na jezičnoj mapi kako u slavenskom, tako i u svjetskom kontekstu. Modeli pri terminološkom opisu pojma hrvatski jezik u suvremenim znanstveno - jezičnim praksama bitno se razlikuju i autor rezimira dosadašnja istraživanja i znanstvene spoznaje o definiranju i determiniranosti uvijek aktualnog poglavlja jezikoslovne kroatistike - pojmu hrvatski jezik.

Summary

The self-determination of the Croatian language and promoting knowledge about it

This paper attempts to show the state and image of the Croatian language on the linguistic map in both Slavic and worldwide contexts. The models in the terminological description of the notion of the Croatian language in contemporary science and language practices differ significantly and the author analyzes current research and scientific understanding about the definition and determination of a linguistic aspect of Croatian Studies– the notion of the Croatian language.